

Իրավունքների Պաշտպանություն
Առևտրի Սազմաների ՀԿ

Արցախից բռնի տեղահանված անձանց իրավունքների իրացմանն առնչվող խնդիրները և դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկները

Երևան, 2026թ.

Արցախից բռնի տեղահանված անձանց իրավունքների իրացմանն առնչվող խնդիրները և դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկները

«Իրավունքների պաշտպանություն առանց սահմանների» ՀԿ-ն (տեխստում նաև՝ Կազմակերպություն) տարիներ շարունակ զբաղվում է մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ: Ի թիվս այլնի՝ Կազմակերպությունն իրավական աջակցություն է տրամադրում նաև Արցախից բռնի տեղահանված անձանց՝ տարբեր իրավական հարցերով:

Մեր գործունեության ընթացքում արձանագրել ենք Արցախից բռնի տեղահանված անձանց իրավունքների իրացմանը վերաբերող մի շարք պարբերաբար հանդիպող խնդիրներ՝ փաստաթղթերի վերականգնումից և փաղափարային ձեռքբերումից մինչև սոցիալական, կենսաբուժական, գույքային ու հարկային հարցեր: Դրանցից շատերն առանձին դեպքեր չեն, այլ ունեն համակարգային բնույթ և պահանջում են իրավակիրառ պրակտիկայի վերանայում, վարչարարական ընթացակարգերի պարզեցում, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև իրավական և օրենսդրական փոփոխություններ:

Խնդիրները վերաբերում են, մասնավորապես, բաղաձայնական կացության ակտերի և այլ փաստաթղթերի վերականգնմանը, բաղաձայնության դիմումների բնույթյանը, կենսաբուժակի նշանակմանն ու աշխատանքային ստաժի հաշվարկին, սոցիալական աջակցության ծրագրերի հասանելիությանը, Արցախում մնացած տրանսպորտային միջոցների գույքահարկին, վարելու իրավունքի վերականգնմանը, ինչպես նաև դատական պաշտպանության արդյունավետությանը:

Ստորև ներկայացնում ենք մեր գործունեության ընթացքում արձանագրված հիմնական խնդիրներն ու դրանց լուծման վերաբերյալ առաջարկությունները՝ ըստ թեմաների.

1. Քաղաքացիական կացության ակտերի/վսաստաթղթերի վերականգնման առնչությամբ խնդիրներ.

➤ **ՔԿԱԳ** մարմիններում վերականգնում

Քաղաքացիության և փաստաթղթերի վերականգնման գործընթացները սերտորեն փոխկապակցված են: Ծննդյան, ամուսնության կամ այլ փաստաթղթերի բացակայության կամ դրանցում տվյալների անհամապատասխանության դեպքում անձը նախ ստիպված է վերականգնել կամ ուղղել փաստաթղթերը, ինչը կարող է ձգձգել նաև քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը և, իր հերթին, սահմանափակել այլ իրավունքները, այդ թվում՝ բնակարանային աջակցության ծրագրերից օգտվելու հնարավորությունը: Յուրաքանչյուր քաղաքացիական կացության ակտի վերականգնման դեպքում գանձվում է պետական տուրք՝ **5,000 ՀՀ դրամ**ի չափով: Արցախից բռնի տեղահանված ընտանիքները բազմաճյուղ են, իսկ նման խնդիրների սովորաբար բախվում են ընտանիքի մի քանի անդամներ, ընդ որում՝ մեկից ավելի փաստաթղթերի առկայությամբ:

Առավել բարդ են այն դեպքերը, երբ ակտային գրանցումները կամ համապատասխան արխիվային տվյալները հասանելի չեն:

Քաղաքացիության դիմում ներկայացնելիս հարկավոր է ներկայացնել ծննդյան վկայականը՝ անկախ տարիքից և մինչ այդ 070 կոդով անձնագիր ստանալու հանգամանքից: Այս հանգամանքը կարևոր է, քանի որ Հայաստան ու Արցախը ունեցել են միասնական անձնագրային համակարգ, հետևաբար ենթադրվում է, որ ՀՀ ոստիկանության կամ դրա իրավահաջորդ ՆԳՆ-ի արխիվներում կարող են պահպանված լինել առաջին անգամ անձնագիր ստանալու համար ներկայացված փաստաթղթերը:

Գործնականում Միգրացիայի և քաղաքացիության ծառայությունը չի օգտվում արխիվից, այլ պահանջում է ամբողջական փաթեթ: Ռազմական գործողությունների արդյունքում բռնի տեղահանված անձանց մի մասը, հատկապես Ստեփանակերտից դուրս բնակվող, չեն կարողացել իրենց հետ վերցնել անձը հաստատող և քաղաքացիական կարգավիճակի վերաբերյալ փաստաթղթեր: Այդ դեպքում անձինք ստիպված են իրավաբանական ճշգրտություն ունեցող փաստերը հաստատել նոտարական կամ դատական կարգով: Այս երկու մեխանիզմների ընտրությունը թողնված է անձի հայեցողության: Նոտարական կարգով հաստատումը համարվում է ավելի արագ մեխանիզմ, քեև ավելի ծախսատար:

➤ Նոտարի միջոցով փաստի հաստատում

Հնդ որում, նոտարների կողմից իրականացվող վարչություն ևս հաճախ պահանջվում են բազմաթիվ ապացույցներ և վկաներ, գործընթացը լրացուցիչ նոտարական, պետական տուրքի, քարգնաության և իրավաբանական օգնության ծախսեր է առաջացնում: Թեև պետական տուրքը ֆիքսված է, նոտարի կողմից փաստի հաստատման համար վճարը տատանվում է, իսկ կախված բարդությունից կարող է անցնել 100,000 ՀՀ դրամը: Նշված վճարները ծանր ֆինանսական բեռ են դնում բռնի տեղահանված անձանց վրա: Ավելին, որոշ դեպքերում նոտարները խուսափում են փաստը հաստատելուց՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ կրում են պատասխանատվություն:

➤ Դատական կարգով հաստատում

Դատական կարգով հաստատման դեպքում պետական տուրքի չափը 20,000 ՀՀ դրամ է՝ ամեն փաստի հաստատման համար: Ի տարբերություն նոտարի՝ դատարանում պետական տուրքից ազատելու միջոցառություն կարելի է ներկայացնել: Նման դեպքում դատարանները հիմնականում բավարարում են նման միջոցառությունները: Եթե անձը չունի ներկայացուցիչ կամ չի օգտվել իրավաբանական օգնությունից, հնարավոր է, որ այդ իրավունքի մասին իրազեկված չլինի: Գործնականում արձանագրվել են դեպքեր, երբ դատական գործընթացը տևել է շուրջ մեկ տարի:

Փաստաթղթերի վերականգնման գործընթացում պետական տուրքերի և այլ վճարների հետևանքով Արցախից բռնի տեղահանված անձանց համար առաջացող ֆինանսական բեռի խնդիրը Կազմակերպությունը բազմիցս բարձրաձայնել է տարբեր հարթակներում՝ կարևորելով դրա օրենսդրական լուծման անհրաժեշտությունը: Այս համատեքստում դրական ենք գնահատում, որ 2026 թվականի հոկտեմբերի 8-ին Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական

կայում հանրային ֆինանսական է ներկայացվել ««Պետական տուրքի մասին» օրենքում լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծը: Նախագծով առաջարկվում է փախստականներին և ֆաղաֆաղություն չունեցող անձանց ազատել իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստի հաստատման վերաբերյալ դիմումներով դատարան դիմելու, այդ փաստը նոտարական կարգով հաստատելու, ինչպես նաև ֆաղաֆաղական կացության ակտերի գրանցում իրականացնող մարմիններում գանձվող պետական տուրքի վճարումից (<https://e-draft.am/projects/10729/about>):

Նախագծի ընդունումը կարևոր ֆայլ կլինի փաստաթղթերի կորստի կամ արխիվային տվյալների անհասանելիության հետևանքով լրացուցիչ վարչական, նոտարական կամ դատական ընթացակարգերի դիմելու անհրաժեշտության առաջ կանգնած անձանց իրավունքների իրացման համար: Ուստի դրական ենք գնահատում ներկայացված նախաձեռնությունը և կարևորում նախագծի ընդունումն ու դրանով նախատեսված արտոնությունների արդյունավետ և միատեսակ կիրառումը:

Միաժամանակ պետական տուրքից ազատումը չի վերացնում նոտարական վարույթի հետ կապված ամբողջ ֆինանսական բեռը, քանի որ պետական տուրքից բացի անձից կարող է գանձվել նաև նոտարական ծառայության վճար:

Առաջարկություններ.

- Ընդունել հանրային ֆինանսական ներկայացված՝ ««Պետական տուրքի մասին» օրենքում լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծը և ապահովել դրանով նախատեսված արտոնությունների արդյունավետ ու միատեսակ կիրառումը դատարաններում, նոտարական գործողություններ իրականացնող և ՔԿԱԳ մարմիններում:
- Նոտարական կարգով փաստի հաստատման դեպքում պետական տուրքի արտոնությունից բացի նախատեսվել նոտարական ծառայության վճարի փոխհատուցման, նվազեցման կամ առավելագույն չափի սահմանման հատուկ մեխանիզմ, քանի որ միայն պետական տուրքից ազատումը չի վերացնում նոտարական վարույթի հիմնական ֆինանսական բեռը:

2. Քաղաքացիության դիմումների առնչությամբ ծագող խնդիրներ

Ի լրումն փաստաթղթերի ներկայացման պահանջներից բխող խնդիրների՝ արձանագրվել են խոչընդոտներ էլեկտրոնային հայտերի համակարգի ներդրումից հետո: Թեև առկա են ուղեցույցներ, այնուամենայնիվ, դիմողները ունենում են տեխնիկական խնդիրներ, քանի որ որոշ դեպքերում համակարգը պահանջում է կոնկրետ տեսակի ձևաչափ կամ նկարի որակ:

Դիմումների ֆնդությունը երբեմն երկարում է, քանի որ փաստաթղթերի թերի ներկայացման դեպքում դիմումները վերադարձվում են: Համակարգը նախնական հայտ ներկայացնելիս չի պահանջում լրացուցիչ փաստաթղթեր ներկայացնել: Օրինակ՝ 28.11.1981թ. հետո ծնված անձինք պետք է ներկայացնեն նաև ծնողների անձը հաստատող

փաստաթղթերի, ծնողների ամուսնության կամ հայրության հանաչման վկայականի կամ միայնակ մայր հանդիսանալու վերաբերյալ տեղեկանքի պատճենները: Օտար լեզվով փաստաթղթերը պետք է թարգմանվեն հայերեն և վավերացվեն նոտարի կողմից:

Առաջարկություններ.

- Կատարելագործել ֆաղափացիության էլեկտրոնային հայտերի համակարգը՝ ապահովելով, որ այն դիմումը ներկայացնելու փուլում ինֆրաշխարհային ծախսերի յուրաքանչյուր դիմողի անհատական իրավիճակին համապատասխան անհրաժեշտ փաստաթղթերի ամբողջական ցանկը: Մասնավորապես՝ համակարգը պետք է դիմողի ծննդյան տարեթիվ, ընտանեկան կարգավիճակի և այլ իրավական հեռանկարային ունեցող տվյալների հիման վրա որոշի և ցուցադրի ներկայացման ենթակա հիմնական ու լրացուցիչ փաստաթղթերը և պարտադիր դարձնի կիրառելի փաստաթղթերի ներբեռնումը կամ դրանց բացակայության պատճառի նշումը, նախապես և հստակ տեղեկացնի փաստաթղթերի ձևաչափին, ծավալին, պատկերի որակին, թարգմանությանը, նոտարական վավերացմանը վերաբերող կամ ներկայացվող այլ տեխնիկական ու իրավական պահանջների մասին, տեխնիկական պահանջին չհամապատասխանող ֆայլի դեպքում անմիջապես ներկայացնի խախտման/ փաստաթուղթը չընդունելու պատճառը և այն շտկելու հստակ ցուցումներ տա:

3. Կենսաթոշակի նշանակումը և աշխատանքային ստաժը

Կենսաթոշակի նշանակումը և աշխատանքային ստաժի հաշվարկման հարցերը մնում են արդիական և խնդրահարույց:

Գործող կարգավորումները հիմնականում ենթադրում են աշխատանքային գրույկների, արխիվների, սոցիալական վնարների և այլ տվյալների առկայություն, մինչդեռ բոլոր տեղափոխված անձանց դեպքում համապատասխան գործատուները կարող են այլևս գոյություն չունենալ, փաստաթղթերը՝ Հայաստանի արխիվ փոխանցված չլինել, իսկ լեռնային Ղարաբաղի անհատական հաշվառման բազաները՝ չպահպանված կամ ամբողջությամբ չփոխանցված լինել:

Կառավարության N 665-Ն որոշման մեջ 2025 թվականի նոյեմբերին կատարված փոփոխություններով որոշ խմբերի համար ստաժի հաստատման պայմանները մեղմացվել են, և որոշ դեպքերում լրացուցիչ ապացույցներ այլևս չեն պահանջվում: Միաժամանակ խնդիր է այն, որ փոփոխությունները չեն նախատեսում նախկին մերժումների կամ չվճարված կենսաթոշակների ինֆրաշխարհ վերանայում և որ փոփոխությունները հետագայում ուժ չեն ստացել:

Արձանագրվել են դեպքեր, երբ 2025թ. նոյեմբեր ամսից հետո նույն կարգավորումները Միասնական սոցիալական ծառայության (ՄՄԾ) կողմից կիրառվել են տարբեր կերպ: Մասնավորապես, մեկ դեպքում դատական փնտրության ընթացքում անձի ստաժը ՄՄԾ կողմից 22 տարուց վերահաշվարկվել և հանաչվել է 32 տարի, մինչդեռ այլ գործով, չնայած աշխատանքային գրույկում առկա տվյալներին և նոր կարգավորումներին, վերահաշվարկի պահանջը մերժվել է: Իրավունքի իրացումը հաճախ պայմանավորված է դատարանի դիմելու հնարավորությամբ, և եթե անձը դատական հայց չներկայացնի կամ դրա հնարավորությունը չունենա, վարչական մարմնի որոշումը կարող է չվերանայվել:

Ավելին՝ կախված նրանից, թե ֆազաֆազիական դատարանում է փաստը հաստատվում, թե վիճարկվում է ՄՄԾ կողմից տրված մերժումը, անձի կենսաթոշակի վճարման համար տարբեր հետևանքներ են առաջանում: Քաղաքացիական դատավարության կարգով աշխատանքային ստաժի փաստը հաստատելու դեպքում ՄՄԾ-ն կենսաթոշակի վերահաշվարկը չի իրականացնում անձի սկզբնական դիմումի օրվա դրությամբ, ինչի հետևանքով այդ ընթացակարգը չի ապահովում նախորդ ժամանակահատվածի համար կենսաթոշակային իրավունքի ամբողջական վերականգնում:

Վարչական դատարան դիմելիս, եթե ի օգուտ հայցվորի է որոշում կայացվում, ապա մի կողմից՝ այն կիրառելի է դառնում ՄՄԾ դիմելու օրվա դրությամբ, մյուս կողմից՝ ՄՄԾ բողոքարկում է Վարչական դատարանի ակտերը, ուստի գործընթացն երկարում է, իսկ անձը չի ստանում կենսաթոշակի ողջ ծավալը կամ ընդհանրապես չի ստանում կենսաթոշակ: Զավազանց խոցելի վիճակում գտնվող բռնի տեղահանված անձանց դեպքում սա էականորեն ազդում է նրանց կենսամակարդակի վրա:

Բացի այդ, ստաժը հաշվարկելիս ՄՄԾ կողմից հաշվի չեն առնվում ԼՂ-ում նախկինում գործած հանձնաժողովների որոշումները կամ ԼՂ ընդհանուր իրավասության դատարանի վիճակները՝ աշխատանքային ստաժի որոշակի ժամանակահատվածների հաստատման վերաբերյալ:

Մեկ այլ խնդիր է Արցախում բարձրաստիճանի պաշտոն զբաղեցրած անձանց կամ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնող անձանց կենսաթոշակի իրավունքի լիարժեք իրացման հարցը:

Պետական կենսաթոշակների մասին ՀՀ օրենքի գործող կարգավորումների համաձայն՝ Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանության, ոստիկանության, փրկարար ծառայության, ազգային անվտանգության ծառայության համակարգի հրամանատարական և ոչ հրամանատարական (սպայական, ենթասպայական, շարքային) ծառայող, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի բրեկավատարողական ծառայողը, պրոֆազիայի ծառայողը և դատական ակտերի հարկադիր կատարողը կազմի ծառայողները ունեն զինվորական կենսաթոշակի իրավունք /հոդված 17/:

Միաժամանակ նշված կարգավորումները չեն տարածվում Լեռնային Ղարաբաղում դատախազի, դատավորի, նախարարի կամ պատգամավորի պաշտոն զբաղեցրած անձանց վրա՝ նրանց չհավասարեցնելով ՀՀ-ում համանման պաշտոններ զբաղեցրած անձանց: Նշված անձինք Արցախում ստացել են արտոնյալ կենսաթոշակ, որի նշանակումը մերժվել է ՀՀ-ում:

ՄՄԾ դիրքորոշման համաձայն՝ ՀՀ կառավարության 05.05.2011 թվականի թիվ 665-Ն որոշման 19-րդ հավելվածի 20-րդ կետի համաձայն՝ եթե ժամանակավոր պաշտպանություն ստացած փախստականը Լեռնային Ղարաբաղում կենսաթոշակ է ստացել պետական պաշտոններ զբաղեցնելու հիմքով, ապա սահմանված կարգով ՄՄԾ կենսաթոշակի նշանակող ցանկացած ստորաբաժանում ներկայացված դիմումի հիման վրա նրան նշանակվում է աշխատանքային կենսաթոշակ կամ համապատասխան մարմնի կենսաթոշակ նշանակող ստորաբաժանում դիմելու դեպքում զինվորական կենսաթոշակ, եթե բավարարում է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված պայմաններին: «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով կենսաթոշակի իրավունքի իրացման համար տարածքային որևէ

առանձնահատկություն սահմանված չէ: Ըստ ՄՄԾ-ի՝ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով կենսաթոշակ կարող է նշանակվել բացառապես Հայաստանի Հանրապետության տարածքում պետական պաշտոն զբաղեցրած կամ Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ գործող միջազգային դատարանի դատավորի պաշտոն զբաղեցրած անձանց: «Պաշտոնատար անձանց գործունեության ապահովման, սպասարկման և սոցիալական երաշխիքների մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում են, որ կենսաթոշակի իրավունք ունեն օրենքում նշված Հայաստանի Հանրապետությունում համապատասխան պաշտոններ զբաղեցրած անձինք: Խնդրո առարկա պաշտոնները սպառիչ են: Բացի այդ, նշված օրենքի 2-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ նույն օրենքով սահմանված պայմանները բավարարելու դեպքում կենսաթոշակի իրավունք ունեն միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացին, Հայաստանի Հանրապետության երկադաքացին:¹

Գործնականում նշված կենսաթոշակի իրավունքը վերականգվել է միայն այն դեպքում, երբ անձը դիմել է վարչական դատարան:

Վերաքննիչ դատարանն արձանագրում է, որ օրենսդրությամբ Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան մարմինների գինձառայողներ են համարվել միայն Լեոնային Ղարաբաղի պաշտպանության, ռստիկանության, փրկարար ծառայության, ազգային անվտանգության ծառայության համակարգերի գինձառայողները, քրեակատարողական ծառայության, հարկադիր կատարման ծառայության ծառայողները, որոնց համար նախատեսվել են նույն սոցիալական երաշխիքները:

Մինչդեռ սույն գործի (ՎԴ/11045/05/25) փաստական հանգամանքներով չի հիմնավորվել այլ հանրային ծառայողների, այդ թվում՝ դատախազի սոցիալական երաշխիքների առնչությամբ տարբերակված մոտեցում ցուցաբերելու որևէ օբյեկտիվ հիմքերի առկայությունը: Ըստ Վերաքննիչ դատարանի՝ վիճելի իրավակարգավորման բացակայությունը առաջացնում նաև օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության՝ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածում ամրագրված հիմնական իրավունքի խախտման խնդիր:

Վերաքննիչ դատարանն արձանագրել է, որ հիշյալ տարբերակված մոտեցումը խախտում է խտրականության արգելի սահմանադրական սկզբունքը, քանի որ բացակայում է պաշտպանության, ռստիկանության, փրկարար ծառայության, ազգային անվտանգության ծառայության համակարգերի գինձառայողների, քրեակատարողական ծառայության, հարկադիր կատարման ծառայության ծառայողների և դատախազների սոցիալական իրավունքների պաշտպանության ոլորտում տարբերակված մոտեցում ցուցաբերելու որևէ օբյեկտիվ հիմք և իրավաչափ նպատակ: Վերաքննիչ դատարանը գտել է, որ հանրային ծառայության տարբեր ոլորտներ ունեն իրենց առանձնահատուկ լիազորություններն ու գործառնությունները, հետևապես Լեոնային Ղարաբաղում որոշակի ոլորտում հանրային ծառայության իրականացումը չի կարող դիտարկվել որպես դատախազի բարձր պաշտոն զբաղեցնող անձի սոցիալական երաշխիքների համեմատությամբ

¹ Տե՛ս ՎԴ/11045/05/25 վարչական գործով վճիռը: Գործն այս պահին քննվում է Վճռաբեկ դատարանում:

որևէ առավելության կամ արտոնության տրամադրման առումով տարբերակված մոտեցման համար օբյեկտիվ հիմնավորում:

Առաջարկություններ.

- Վերանայել և ընդլայնել աշխատանքային ստաժի հաստատման համար ընդունելի ապացույցների շրջանակը՝ ներառելով ոչ միայն աշխատանքային գրույկներն ու արխիվային տեղեկանքները, այլև անձնական հաշվառման տվյալները, գործատուի կամ պետական մարմնի տրամադրած փաստաթղթերը, վճարման ցուցակները, հրամանների պատճենները, անուղղակի գրավոր ապացույցները, վիճակների ցուցմունքները և ստաժը հավաստող այլ վերաբերելի ու արժանահավատ տվյալներ:
- Սահմանել Լեռնային Ղարաբաղում նախկինում գործած իրավասու հանձնաժողովների որոշումների և դատարանների՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճիռների հաշվառման հստակ կարգ: Դրանց իրավական նշանակությունը չի կարող ամբողջությամբ անտեսվել միայն այն պատճառաբանությամբ, որ ակտն ընդունվել է Լեռնային Ղարաբաղի համապատասխան մարմնի կողմից:
- Փոփոխություններ կատարել կենսաքուժակի և հանրային ծառայության ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերում՝ Լեռնային Ղարաբաղում համապատասխան հանրային պաշտոններ զբաղեցրած անձանց համար նախատեսելով ՀՀ-ում համանման պաշտոններ զբաղեցրած անձանց սոցիալական երաշխիքներին համարժեք կարգավորում՝ հավասարեցնելով Արցախում նշված պաշտոններ զբաղեցնող անձանց ստաժը ՀՀ-ում համանման պաշտոն զբաղեցնողներին՝ բացառելու խտրական վերաբերմունքը:

4. Սոցիալական աջակցության ծրագրեր

Առանձին խնդիր է ՀՀ կառավարության կողմից տրամադրվող սոցիալական աջակցության տարբեր ծրագրերի փոխկապակցվածության հարցը: Կառավարության որդեգրած մոտեցման համաձայն՝ 2023 թվականի հոկտեմբերի 3-ի թիվ 1675-Ն որոշմամբ նախատեսված 100.000 դրամ միանվագ աջակցության ծրագրի շահառուների շրջանակի հետ հետագայում կապվել են նաև այլ ծրագրեր, այդ թվում՝ ժամանակավոր կացարանի և կոմունալ ծախսերի համար նախատեսված 40.000+10.000 դրամ աջակցությունը և առավել խոցելի խմբերի համար նախատեսված ծրագրերը: Արդյունքում առաջին ծրագրի շահառուների ցուցակից որևէ պատճառով դուրս մնալը հանգեցրել է նաև հետագա ծրագրերից դուրս մնալուն՝ անկախ անձի ներկայիս սոցիալական վիճակից: Նման դեպքեր արձանագրվել են շտեմարանի անհետությունների, Արցախի շտաբի գրանցումների թերի լինելու, համակարգի միջոցով դիմում ներկայացնելու դժվարությունների, ինչպես նաև Հայաստան ավելի ուշ բռնի տեղահանվելու արդյունքում: Հատկանշական է, որ եթե բնակարանային ծրագրի դեպքում գործում է միջգերատեսչական հանձնաժողով, որը իրավասու է վերանայել Աշխատանքի և բարեկեցության նախարարության մերժումը, այդ թվում՝ այլ ապացույցների միջոցով հաստատելով Արցախում բնակվելու փաստը, սոցիալական ծրագրերի դեպքում նման մեխանիզմ չի գործում:

Արդյունքում բռնի տեղահանված անձինք ստիպված են եղել դիմել դատարան: Ավելին՝ անգամ եթե վարչական դատարանը բավարարում է հայցը, ՄՍԾ-ն այն բողոքարկում է՝ դրանով կրկին հետաձգելով աջակցության տրամադրումը և խորացնելով անձի խոցելիությունը և զրկելով նրան գործող աջակցության ծրագրերից օգտվելու հնարավորությունից: Ավելին՝ Վերաբերյալ վարչական դատարանի ներկայիս ծանրաբեռնվածությունը նույնպես հետաձգում է աջակցությունից օգտվելու պահը:

Առաջարկություններ.

■ Յուրաքանչյուր սոցիալական աջակցության ծրագրի համար շահառու լինելու պայմանները սահմանել ինքնուրույն՝ ելնելով տվյալ ծրագրի նպատակից, անձի՝ Արցախից բռնի տեղահանված լինելու հանգամանքից և նրա սոցիալական խոցելիության արդի գնահատումից:

■ Հետագա ծրագրերի շահառու հանդիսանալը չպայմանավորել բացառապես 2023 թվականի հոկտեմբերի 3-ի N 1675-Ն որոշմամբ նախատեսված միանվագ աջակցության ծրագրի շահառուների ցուցակում ընդգրկված լինելու հանգամանքով: Այդ ցուցակում ներառված չլինելը կարող է պայմանավորված լինել տվյալների անհետության, վարչարարական բացթողման, դիմում ներկայացնելու տեխնիկական անհնարինության կամ անձի՝ Հայաստանի Հանրապետություն ավելի ուշ տեղափոխվելով և ինքնին չի հերքում բռնի տեղահանված լինելու փաստը:

■ Ստեղծել միասնական արտադատական ընթացակարգ, որի շրջանակում անձը կարող է պահանջել շահառու լինելու և առկա տվյալների հստակացում, շահառուների ցուցակում իր ներառման հարցի վերանայում կամ բռնի տեղահանված լինելու փաստի հաստատում այլ վերաբերելի և արժանահավատ ապացույցների հիման վրա:

5. ՀՀ-ում հաշվառված, բայց Արցախում մնացած տրանսպորտային միջոցի գույքահարկի գանձում

Կազմակերպության կողմից արձանագրվել են սեփականության իրավունքի վերաբերող խնդիրներ: Կազմակերպության գործունեության շրջանակում արձանագրվել են առավելապես փոխադրամիջոցի գույքահարկի պարտավորություններին առնչվող խնդիրները: Մասնավորապես, Կազմակերպություն դիմել են անձինք, ովքեր ՀՀ-ում ձեռք են բերել տրանսպորտային միջոց, այն հաշվառել ՀՀ-ում, սակայն տրանսպորտային միջոցը փաստացի օգտագործել են Արցախի Հանրապետությունում, և բռնի տեղահանումից հետո փոխադրամիջոցը ՀՀ չեն տեղափոխել, այն մնացել է Արցախի Հանրապետությունում և գույքի հետագա հակասագիքը սեփականատիրոջը հայտնի չէ: Մինչդեռ, քանի որ տրանսպորտային միջոցը շարունակում է հաշվառված լինել, այն համարվում է փոխադրամիջոցի գույքահարկի հարկման օբյեկտ, և սեփականատերը պահպանում է փոխադրամիջոցի գույքահարկ վճարելու իր պարտավորությունը:

Հատկանշական է, որ Երևանի քաղաքի ավագանին 2021թ. մարտի 16-ի թիվ 344-Ա որոշմամբ ՀՀ հարկային օրենսգրքի 245-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիմքով սահմանել էր 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Արցախի Հանրապետությունում տեղի ունեցած պատերազմական գործողությունների արդյունքում Ադրբեյջանի Հանրապետության վերահսկողության տակ անցած տարածքներում մնացած, ինչպես նաև շահագործման համար ոչ

պիտանի դարձած և Նրևան համայնքում գրանցված փոխադրամիջոցների գույքահարկի արտոնություն, որը իհարկե ենթադրում է գույքահարկ վճարողի փոխարեն համայնքի բյուջեից վճարման կատարում և վերաբերում միայն Նրևան համայնքի հանդեպ փոխադրամիջոցի գույքահարկի պարտավորություններին:

Խնդրի կարգավորման նպատակով Կազմակերպությունը դիմել է իրավասու մարմնին, նպատակ հետապնդելով տեղեկություններ ստանալ ինչպես այսպիսի իրավիճակում տրանսպորտային միջոցների խոտանման դեպքերի, առանձնահատուկ ընթացակարգերի առկայության վերաբերյալ, այնպես էլ խնդրել ենք ֆինանսական առարկա դարձնել Արցախից բռնի տեղահանված անձանց սեփականության իրավունքով պատկանող, Հայաստանի Հանրապետությունում հաշվառված և Արցախի Հանրապետության տարածքից փաստացի չտեղափոխված տրանսպորտային միջոցները հաշվառումից հանելու (խոտանելու) առավել պարզեցված ընթացակարգ սահմանելու նպատակահարմարության հարցը: Մեր գործյանն ի պատասխան ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանությունը հայտնել է, որ հարցմամբ ներկայացված խնդրի վերաբերյալ իրականացվում են ֆինանսականներ՝ ոլորտային օրենսդրության մեջ համապատասխան կարգավորումների մշակման նպատակով:

Այս առումով կարևոր ենք համարում շեշտել, որ Կառավարության 2026թ. հուլիսի 30-ի չգեկուցվող նիստին ֆինանսվել է «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի սեպտեմբերի 9-ի N 1251-Ն որոշման մեջ լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը, որով նախատեսվում է սեփականատիրոջ դիմում-հայտարարության հիման վրա 2023 թվականի հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ խոտանված համարել և ՀՀ ՆԳՆ էլեկտրոնային ռեգիստրի գործող հատվածից հանել այն տրանսպորտային միջոցները, որոնց համար 2023 թվականի հոկտեմբերի 1-ից սկսած չի կնքվել ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության պայմանագիր, և այդ տրանսպորտային միջոցով կատարված որևէ իրավախախտման դեպք չի արձանագրվել, և դրանք չեն անցել տեխնիկական զննություն, և դրանց համար գույքահարկ չի վճարվել, և տրանսպորտային միջոցների սեփականության իրավունքի պետական գրանցման և պետական հաշվառման (վերահաշվառման) էլեկտրոնային ռեգիստրում որևէ գործողություն չի կատարվել:

Կազմակերպության բարձրաձայնած խնդրի կարգավորման ուղղությամբ դրական փայլ է ՀՀ կառավարության 2026 թվականի հուլիսի 30-ի N 1116-Ն որոշման ընդունումը, որով լրացումներ են կատարվել ՀՀ կառավարության 2010 թվականի սեպտեմբերի 9-ի N 1251-Ն որոշման մեջ: Նոր կարգավորմամբ սեփականատիրոջ դիմում-հայտարարության հիման վրա հնարավոր է 2023 թվականի հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ խոտանված համարել և տրանսպորտային միջոցների հաշվառման էլեկտրոնային ռեգիստրի գործող հատվածից հանել այն տրանսպորտային միջոցը, որի նկատմամբ նշված օրվանից հետո չեն կատարվել որոշմամբ նախատեսված՝ դրա շահագործումը կամ իրավական շրջանառությունը վկայող գործողությունները: Մասնավորապես, պահանջվում է, որ 2023 թվականի հոկտեմբերի 1-ից սկսած՝ տրանսպորտային միջոցի համար ԱՊՊԱ պայմանագիր կնքված չլինի, դրանով կատարված իրավախախտում արձանագրված չլինի, տրանսպորտային միջոցը տեխնիկական զննություն անցած չլինի, դրա համար

գույժահարկ վճարված չլինի, սեփականության իրավունքի պետական գրանցման և պետական հաշվառման կամ վերահաշվառման էլեկտրոնային ռեգիստրում դրա վերաբերյալ որևէ գործողություն կատարված չլինի:

Ձևայած նշված որոշման ընդունմանը՝ խնդիրը լիարժեք կարգավորված չէ:

Նախ՝ տրանսպորտային միջոցը խոտանված է համարվում միայն 2023 թվականի հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ: Հետևաբար կարգավորումը չի լուծում մինչև այդ օրը, այդ թվում՝ 2020 թվականի ռազմական գործողությունների հետևանքով տրանսպորտային միջոցի նկատմամբ փաստացի վերահսկողությունը կորցնելուց հետո առաջացած գույժահարկի պարտավորությունների հարցը:

Բացի այդ, ընթացակարգից օգտվելու պայմաններից մեկն այն է, որ 2023 թվականի հոկտեմբերի 1-ից հետո տրանսպորտային միջոցի համար գույժահարկ վճարված չլինի: Արդյունքում հարկային պարտավորությունը բարեխղճորեն կատարած անձը կարող է գրկվել պարզեցված ընթացակարգից օգտվելու հնարավորությունից: Մինչդեռ գույժահարկի վճարումն ինքնին չի վկայում, որ տրանսպորտային միջոցը գտնվել է սեփականատիրոջ փաստացի տիրապետման ներքո կամ օգտագործվել է նրա կողմից:

Որոշմամբ հաստատվում է կարգավորված չեն նաև արդեն հաշվարկված հարկային պարտավորությունների վերահաշվարկի և այն գումարների վերադարձի հարցերը, որոնք վճարվել են սեփականատիրոջ՝ տրանսպորտային միջոցի նկատմամբ փաստացի վերահսկողությունը կորցնելուց հետո:

Առաջարկություններ.

- Համապատասխան ապացույցների առկայության դեպքում կարգավորումը տարածել նաև այն անձանց նկատմամբ, որոնք տրանսպորտային միջոցի նկատմամբ փաստացի վերահսկողությունը կորցրել են 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սկսված ռազմական գործողությունների կամ դրանց հետևանքով տեղահանվելու պատճառով:
- 2023 թվականի հոկտեմբերի 1-ից հետո գույժահարկ վճարված լինելու հանգամանքը չդիտարկել որպես տրանսպորտային միջոցը խոտանված համարելու և հաշվառումից հանելու պարզեցված ընթացակարգից օգտվելու բացառող պայման: Վճարման փաստը կարող է վկայել միայն հարկային պարտավորության կատարման, այլ ոչ տրանսպորտային միջոցի փաստացի տիրապետման կամ օգտագործման մասին:
- Սահմանել արդեն հաշվարկված գույժահարկի պարտավորությունների վերահաշվարկի հստակ ընթացակարգ՝ սեփականատիրոջ փաստացի վերահսկողության կորստի հաստատված ամսաթվից հետո առաջացած պարտավորությունները դադարեցնելու կամ համապատասխան արտոնություն կիրառելու միջոցով:
- Նախատեսել վերահաշվարկի արդյունքում ավել վճարված գումարները վերադարձնելու կամ հարկ վճարողի այլ պարտավորությունների հաշվին հաշվանցելու պարզեցված մեխանիզմ:

6. Վարորդական իրավունքի վերականգնում

Կազմակերպություն են դիմել 2023թ. սեպտեմբերի 19-ից հետո Արցախից բռնի տեղահանված անձինք՝ հայտնելով, որ ««Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության ապահովման մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 2026 թվականի հունիսի 18-ի թիվ ՀՕ-241-Ն օրենքի ուժի մեջ մտնելուց հետո դիմել են ՆԳՆ ոստիկանություն՝ «Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության ապահովման մասին» օրենքի 29-րդ հոդվածի 5-րդ մասի հիմնով իրենց վարելու իրավունքն առանց որակավորման ֆնկցիաները հանձնելու վերականգնելու խնդրանքով, սակայն ստացել են մերժում՝ Հայաստանի Հանրապետության փառափառություն չունենալու պատճառաբանությամբ:

Կազմակերպությունը խնդրի կարգավորման ուղղությամբ գործողություններ ձեռնարկելու նպատակով տեղեկատվության հարցմամբ դիմել է ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանության պետին՝ վիճակագրական տվյալներ ստանալու, լիազոր մարմնի պրակտիկան հասկանալու, այն գնահատելու և անձանց իրավունքների պաշտպանության ու վերականգնման ուղղությամբ անհրաժեշտ ու արդյունավետ կազմակերպական կառուցակարգեր նախատեսելու անհրաժեշտությունը գնահատելու տեսանկյունից:

ՆԳՆ-ից ստացված տվյալների համաձայն՝ Արցախում վարելու իրավունք ստացած և ԱՀ իրավասու մարմնի կողմից ուժի մեջ մտած ակտի հիման վրա վարելու իրավունքը դադարած 88 անձանց վարելու իրավունքը վերականգնվել է առանց որակավորման ֆնկցիաները հանձնելու, սակայն «Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության ապահովման մասին» օրենքի 29-րդ հոդվածի 5-րդ մասով նախատեսված փոփոխությունը չի տարածվում վերը նշված անձանց վրա²:

Առաջարկություն՝ վերանայել «Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության ապահովման մասին» օրենքի 29-րդ հոդվածի 5-րդ մասով նախատեսված կարգավորումը՝ առանց որակավորման ֆնկցիաները հանձնելու վարելու իրավունքի վերականգնման հնարավորությունը տարածելով նաև Լեռնային Ղարաբաղի իրավասու մարմնի կողմից վարելու իրավունք ստացած, սակայն ՀՀ փառափառություն չունեցող անձանց վրա, այդ թվում՝ ժամանակավոր պաշտպանության տակ վերցված փախստականների և ՀՀ-ում օրինական բնակության այլ կարգավիճակ ունեցող անձանց: 7. Դատավարական խնդիրներ

7.1 Դատարան դիմելիս անվճար իրավաբանական օգնություն ստանալու խնդիր/ pro bono

Արցախից բռնի տեղահանված անձինք իրենց իրավունքների պաշտպանության նպատակով դատարան դիմելու իրավունքի իրացման համար պետության միջոցների հաշվին անվճար իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք ունեն, սակայն ոչ բոլորն են օգտվում:

² ՆԳՆ հաշվառման-ֆնկցիաների ծառայությունների մատուցման, թույլ տվությունների և լիցենզավորման վարչության 112/272853 04.09.2026թ. գրություն

Հիմնական պատճառը իրազեկվածության պակասն է, ինչպես նաև իրավաբանական օգնության տարածֆային **անհասանելիությունը**:

Ի լրումն, անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրվում է որոշ հասարակական կազմակերպությունների կողմից, սակայն, հասարակական կազմակերպությունների ռեսուրսները, իհարկե, սուղ են, և բազմաթիվ անձինք իրենց իրավունքները դատարանում պաշտպանելու հարցում մնում են միայնակ:

7.2 Պետական տուրքեր

Գործող կարգավորումների համաձայն՝ Արցախից բռնի տեղահանված անձինք իրենց իրավունքների պաշտպանության նպատակով ինչպես դատարան դիմելու իրավունքի իրացման համար, այնպես էլ տարբեր մարմինների կողմից մատուցվող ծառայությունների, օրինակ՝ ֆաղաֆցիական կացության ակտերի գրանցման համար, նոտարի կողմից նոտարական գործողություններ կատարելու համար գանձվող պետական տուրքի գծով արտոնություններից չեն օգտվում:

Վերջիններիս նկատմամբ տարածելի են պետական տուրքի գծով օրենսդրությամբ նախատեսված ընդհանուր արտոնությունները, ըստ այդմ՝ վերջիններս պետական նպաստների, պետական կենսաթոշակների, սոցիալական ապահովության ծրագրերով վնարվող դրամական այլ վնարների, սոցիալական ապահովագրության վնարների նշանակման, վնարման, հաշվարկման, վերահաշվարկման և այլ հայցերով ազատված են պետական տուրքից: Սակայն իրենց կարգավիճակից բխող այլ հարցերով դատարան դիմելիս, հատկապես ընդհանուր իրավասության դատարաններ դիմելիս կրում են պետական տուրք վնարելու պարտավորություն, ինչը լրացուցիչ խոչընդոտներ է ստեղծում, իսկ պետական տուրքի վնարումից ազատելու կամ պետական տուրքի վնարումը հետաձգելու վերաբերյալ ներկայացված միջնորդությունները ոչ բոլոր դեպքերում են բավարարվում: Հատկապես որ ֆաղաֆցիական դատավարության շրջանակներում պետական տուրքի գծով արտոնություններ կիրառելու համար անհրաժեշտ ապացուցման շեմը պրակտիկայում համեմատաբար շատ ավելի բարձր է:

Ավելին՝ վարչական դատարանի գործերի մշտադիտարկումը ցույց է տալիս, որ դատարանը միասնական մոտեցում չի ցուցաբերում արտոնությունից օգտվելու իրավունքը մեկնաբանելիս:

7.3 Դատավարական ժամկետների, հայցի փոփոխության և բողոքարկման հետ կապված խնդիրներ.

Ինչպես հայտնի է՝ ՀՀ-ում դատարանները և վերջին տարիներին հատկապես Վարչական դատարանը, ինչպես նաև Վերաբնդիչ վարչական դատարանը գերծանրաբեռնված են և դատարաններում գործի ֆննությունը և վերջնական դատական ակտի կայացումը կարող են պահանջել մի քանի տարի: Սա խիստ խնդրահարույց է դատական պաշտպանության միջոցով Արցախից բռնի տեղահանված անձանց իրավունքների վերականգնման տեսանկյունից, քանի որ աջակցության ծրագրերը հիմնականում նախատեսվել են որոշակի ժամկետներով, իսկ կենսաթոշակների,

նպաստների կամ սոցիալական ապահովության իրավունքից բխող այլ հարցերով դատարան դիմելուց հետո անձի խնդրի լուծումը շարունակում է մի քանի տարի առկալիված լինել:

Այս խնդիրը հատկապես վարչական գործերի դեպքում ընդհուպ առաջացնում է նաև դատավարական այլ խնդիրներ, քանզի գործի երկարատև քննության ընթացքում երբեմն վեճն այլևս դառնում է ժամանակավրեպ՝ դատավարական իմաստով դառնալով սպառնալից և առաջացնելով համապատասխան հետևանքներ կամ առաջանում է հայցի առարկան ու հիմքերը փոփոխելու անհրաժեշտություն՝ դրանով իսկ կրկին հանգեցնելով գործի ձգձգման: Օրինակ, այդպիսի խնդրի բախվել ենք Միասնական սոցիալական ծառայության դեմ ներկայացված գործերով տարիքային աշխատանքային կենսաթոշակի իրավունք տվող տարիքից մեկ տարի շուտ տարիքային կենսաթոշակ նշանակելու վերաբերյալ բարենպաստ վարչական ակտ ընդունելուն պարտավորեցնելու պահանջով ներկայացված գործի քննության ընթացքում անձի տարիքային աշխատանքային կենսաթոշակի տարիքը լրանալու պատճառով:

Իհարկե անձի խախտված իրավունքը վերականգնելու դեպքում վերջինս կարող է ստանալ չվճարված կենսաթոշակի գումարները, սակայն նախորդ ժամանակահատվածի համար իր կենսաապահովման նվազագույն պայմաններն այլևս հնարավոր չէ ապահովել:

Վարչական բողոքարկումը շատ դեպքերում չի հանգեցնում խնդրի արդյունավետ լուծման և վերադաս մարմինը կրկնում է առաջին որոշման հիմնավորումները: Արդյունքում դատարանը հաճախ դառնում է վարչական գործընթացի գրեթե պարտադիր շարունակությունը՝ լրացուցիչ ծանրաբեռնելով ինչպես քաղաքացիներին, այնպես էլ դատական համակարգը:

Նշված խնդիրը մեղմելու հիմնական համապարհը վերադաս բողոքների և/կամ այլընտրանքային մեխանիզմների ստեղծումն է, ինչպես նաև ՄՄԾ և Աշխատանքի և բարեկեցության նախարարության չափազանց բյուրոկրատական մոտեցման փոփոխությունն է:

7.4 Ապացույցների ներկայացման և վկաների մասնակցության հետ կապված խնդիրներ.

Մեծ մարտահրավեր է նաև ապացուցման խնդիրը: Շատերը չեն կարողացել իրենց հետ բերել անձնական, աշխատանքային, կրթական կամ գույքային փաստաթղթերը, իսկ պետական մարմինները երբեմն պահանջում են փաստաթուղթ, որը մարդը ֆիզիկապես չի կարող ներկայացնել, որովհետև այն մնացել է Արցախում կամ այլևս հասանելի չէ:

Իրավաբանական փաստերի հաստատման գործընթացում ևս բարդ է նման ապացույցներ ներկայացնելը, հատկապես վկաների դեպքում, քանզի որ Արցախից բռնի տեղահանված անձինք բնակություն են հաստատել ՀՀ տարբեր բնակավայրերում և վերջիններիս տեղափոխումը կապված է լրացուցիչ ծախսերի հետ:

Առաջարկություններ.

- Սոցիալական, կենսաթուշակային, բնակարանային և անձի կենսաապահովման համար էական այլ իրավունքներին վերաբերող գործերի համար նախատեսել առաջնահերթ կամ արագացված բնույթի ընթացակարգեր՝ հաշվի առնելով այդ իրավունքների զգայուն բնույթը և անձանց խոցելի վիճակը:
- Բռնի տեղահանմամբ պայմանավորված գործերով կիրառել ապացուցման առանձնահատուկ և ճկուն մոտեցումներ՝ ընդլայնելով ընդունելի ապացույցների շրջանակը և փաստաթղթերի ու արխիվային տվյալների օբյեկտիվ անհասանելիության բացասական հետևանքներն ամբողջությամբ անձի վրա չդնելով:
- Կատարելագործել արտադատական և վարչական բողոքարկման մեխանիզմները՝ ապահովելով գործի փաստական և իրավական հանգամանքների իրական վերանայում:
- Պետական մարմինների համար ձևավորել միասնական իրավակիրառ պրակտիկա և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերով արտահայտված իրավական դիրքորոշումները կիրառել նաև համանման դեպքերում՝ բացառելով յուրաքանչյուր անձի կողմից նույնաբնույթ հարցով առանձին դատական վարույթ նախաձեռնելու անհրաժեշտությունը: